

החינוך החרדי בין סגרגציה לאינטגרציה

הרב בצלאל כהן

קרן אדמונד דה רוטשילד

הפרוייקט התקיים בתמיכתה של קרן אדמונד דה רוטשילד

הרב בצלאל כהן הוא איש חינוך ויזם חברתי חרדי, עוסק בפיתוח תכניות לקהילה החרדית ב"אגודה לקידום החינוך", שותף במיזמים שונים שעוסקים בדיאלוג בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית, כותב מרצה ומפרסם מאמרים במומחיות על הקהילה החרדית ובעל בלוג אישי "בתוך עמי", הקים את ישיבת "חכמי לב" - ישיבה תיכונית חרדית בירושלים ועמד בראשה שש שנים. בוגר בית הספר למנהיגות חינוכית של מכון מנדל. פעל לקידום תעסוקת חרדים ולשילובם בצה"ל ובלימודים אקדמיים. כיהן כיו"ר הוועד המנהל של שחרית.

"הביט בי האיש ואמר: אני בעל המגרות, וכל אדם בעולם חייב
אני למוד אותי ולהכניסו למגרה כפי מידתו. עלי לכווץ, לקפל,
ולמעטו עד שייכנס למגרה שהוא חפץ בה, והיא מתאימה לו.
אין מי שיישמט מיד. מדדני על כרחי וניסה לקפלני למגירה
אחת ולא עלתה בידו, ניסה באחרת ולא עלתה בידו, וכן
בשלישית וכן כולן. נתייגע, זיעה מילאה אותו ואמר, מה הוא
זה שלפנינו? בעל המגרות אני. ומעולם לא היה לי מי שלא נכנס
למגרה. ואז אמר: חייב אני לקצץ ידיו ורגליו כדי שייכנס.

נמלטתי מידו, נחפזתי ובאתי לכאן".

הרב חיים סבתו

תקציר מנהלים

מערכת החינוך החרדית בישראל אינה מוכרת כמעט לאנשים מחוץ לקהילה החרדית בישראל, וגם חלק גדול מהחרדים אינם מכירים לעומק את המגוון של מוסדות החינוך ואת הסוגיות השונות העומדות לפתחם.

הסוגיה העיקרית והיחידה כמעט העולה מפעם לפעם לסדר היום הציבורי בישראל קשורה בתוכנית הלימודים של הבנים החרדים. הציבור מוטרד מהיעדרם של לימודי אנגלית ומ-תמטיקה הנדרשים לעתידם של הבוגרים, ומעת לעת נדרש ל"לימודי הליב"ה", כשפוליטיקאים ממפלגות לא-חרדיות או נציגים בתקשורת הכללית עוסקים בשילובם של החרדים בשוק העבודה.

במסמך זה אציג בתמציתיות את הפיצול הפנימי של מוסדות החינוך החרדיים, בעיקר על פי חלוקה לקבוצות ותתי-קבוצות, ואת הסוגיות השונות הכרוכות בפיצול זה, שכמדומני לא זכו עד היום לתשומת לב. אני מתעכב בעיקר על אובדן האחוה הפנימית, על האפליה הכרוכה בכך, על הקבוצות המוחלשות בתוך הקהילה החרדית.

בסופו של המסמך, אני מבקש להציע את המודל של מוסדות הממ"ח (ממלכת-חרדי) שהוקמו בשש השנים האחרונות, כמודל אינטגרטיבי פנים חרדי, שעשוי לשנות את מגמת הפיצול, ולהציע מענה לבעיות הנגזרות מהפיצול הזה.

אני סבור כי חיזוק האחוה בתוך הקהילה החרדית, בין הקבוצות השונות המרכיבות אותה, עשוי להעצים גם את האחוה בין הציבור החרדי לכלל החברה הישראלית על שבטיה השונים.

מבוא:

בשיח הציבורי בישראל מקובל להתייחס למערכת החינוך הישראלית כמותאמת לחלוקה לארבעת השבטים המרכיבים את החברה: הציבור החילוני, הציבור הדתי, הציבור החרדי והציבור הערבי. הדיבור על אודות החלוקה השבטית נפוץ בעיקר בעקבות נאומו הנודע של נשיא המדינה ראובן ריבלין בשנת 2015, המכונה "נאום השבטים". אכן, קיים זרם של חינוך חרדי נבדל בישראל, אולם לא רבים מודעים לכך שגם מערכת החינוך החרדית בעצמה מפוצלת בתוכה לקבוצות ולתתי-קבוצות. מסמך זה מבקש לתאר את תמונת המצב במערכת החינוך החרדית, דית, את חלוקתה הפנימית, תוך התייחסות לגורמים שהביאו להתהוותה באופן זה. אבקש להצביע גם על ההשלכות השליליות של החלוקה הזו, ולהציע אפשרות לתיקון מסוים של המצב.

רקע

הקהילה החרדית בישראל מורכבת משלוש קבוצות עיקריות: הציבור החסידי, הציבור הליטאי והציבור הספרדי. בנוסף קיימת חלוקה משנית לשלוש קבוצות נוספות של בעלי התשובה, העולים ו"החרדים החדשים". לכל אחת מהקבוצות העיקריות יש היסטוריה שונה ומאפיינים ייחודיים לה. חלוקה זו לשלוש קבוצות משפיעה על המבנה של מוסדות החינוך החרדים, כפי שאתאר להלן. הציבור החסידי:

תנועת החסידות נוסדה לפני קרוב לשלוש מאות שנה על ידי ה"בעל שם טוב", כתנועה שנועדה להפיח רוח חיים ביהודים עממיים, באמצעות קרבה לצדיקים מקומיים וחיזוק בעבודת השם, בתפילות, בשמחה ובאמונה תמימה. החסידות התרחבה והתפשטה בארצות מזרח אירופה, והתאפיינה בחלוקה לחצרות חסידיות רבות שונות ומגוונות, כשמאפיינים תרבותיים מייחדים את החסידים בכלל וכל חצר חסידית בפרט, במנהגים, בשפה, בלבוש, בניגונים, במאכלים וכיו"ב.

הציבור החסידי בישראל מהווה כשליש מהציבור החרדי והוא מונה כיום למעלה מ-300,000 נפש. הוא מורכב בעיקר מיוצאי מזרח אירופה שממשיכים את מורשת אבותיהם¹. גם כיום, החסידים בישראל מחולקים לחסידות שונות ומגוונות, שהגדולות שבהן (כדוגמת חסידות גור, חסידות בעלז וחסידות ויז'ניץ) מונות אלפי בתי אב, הבינוניות (כדוגמת חסידות קרלין וחסידות צאנז) מאות בתי אב, והקטנות עשויות למנות כמה עשרות. מרבית החסידים דוברים יידיש, לבושים בלבוש ייחודי, ובאופן כללי מתאפיינים בשמרנות רבה, בפרט בהיבט התרבותי. הציבור החרדי-חסידי מיוצג בכנסת על ידי מפלגת "אגודת ישראל" ברשימת "יהדות התורה", והעיתונים המרכזיים שלו הם עיתון "המודיע" ועיתון "המבשר".

הציבור הליטאי:

המונח "ליטאי" כולל כיום את כל החרדים ממוצא אשכנזי/אירופאי שאינם חסידים, והוא מבטא את ההשפעה העיקרית של עולם הישיבות הליטאי על ציבור זה. שורשיו האידאולוגיים של ציבור זה נמצאים בתנועת ההתנגדות לחסידות, ובישיבות שצמחו בדרכה של ישיבת וולוז'ין, שהוקמה על ידי רבי חיים מוולוז'ין בשנת תקס"ג/1802 וב"תנועת המוסר" של רבי ישראל מסלנט. לימוד התורה ושמירת ההלכה הם הערכים המרכזיים בציבור הליטאי, והמעמד החשוב ביותר שמור לתלמידי החכמים, ראשי הישיבות ופוסקי ההלכה.

הציבור הליטאי בישראל עיצב וניסח במידה רבה את התפיסה האידאולוגית החרדית, ומתוכו יצאו במשך שנים רבות ראשי ישיבות ומחנכים לכלל הציבור החרדי (ובמידה רבה גם לציונות הדתית). למרות המגוון הרחב של הציבור הליטאי, רובו ככולו כפוף למנהיגות התורנית

¹ שתי חסידויות יוצאות מן הכלל הן חסידות חב"ד וחסידות ברסלב, שצירפו לשורותיהן גם רבים מיוצאי עדות המזרח וצפון אפריקה. למעשה הן גם יוצאות דופן בהיבטים נוספים, ובמסמך זה לא אתייחס אליהן באופן נפרד.

של מפלגת "דגל התורה", ומקצתו נמצא בקבוצה שמרנית יותר המכונה "הפלג הירושלמי".

גם הציבור הליטאי מהווה כשליש מהציבור החרדי ומונה כיום למעלה מ-300,000 נפש, רובו ככולו ממשפחות אש-כנזיות יוצאות אירופה. כאמור, מרבית הציבור החרדי-ליטאי מיוצג בכנסת על ידי מפלגת "דגל התורה" ברשימת "יהדות התורה", ועיתונו המוביל הוא "יתד נאמן". לנאמני ה"פלג הירושלמי" אין ייצוג בכנסת, אך יש להם נציגות ברמה המוניציפלית, ועיתון: "הפלט".

באופן כללי, נראה שהחרדיות האשכנזית בכללותה - הן החסידיית והן הליטאית - ראשיתה באורתודוקסיה שנוצרה באירופה כתגובת נגד לתנועות ההשכלה והרפורמה, והיא מושפעת רבות גם מהפרדת הקהילות שהתרחשה בהונגריה בהנהגת "החתם סופר" ותלמידיו ובגרמניה בהובלת הרש"ר הירש (מייסד אסכולת "תורה עם דרך ארץ").

הציבור הספרדי:

החרדיות הספרדית כוללת את כלל יוצאי ארצות האיס-לאם מצפון אפריקה ומהמזרח התיכון.

בשונה מארצות אירופה, בארצות אלו לא הייתה מקור בלתי חלוקה לפי רמת ההקפדה הדתית לדתי, חילוני או מסורתי וכולם השתייכו לקהילה אחת. עם העלייה לישראל בשנות ה-50 וה-60 של המאה העשרים, הם נדרשו למעשה להסתגל לחלוקה שהייתה נהוגה כאן בין חילונים לדתיים ובין דתיים לחרדים². בשל כך, החרדיות הספרדית היא למעשה תופעה חדשה, שנוצרה בישראל בעיקר כתגובה לחילון שהתחולל אצל הדור הצעיר בעקבות הכניסה למערכת החינוך הממלכתית או בהשפעת השירות בצה"ל במדיניות "כור ההיתוך". זוהי הסיבה שהמפלגה החרדית-ספרדית הוקמה רק בראשית שנות

ה-80, בעוד שהמפלגה החרדית-אשכנזית הייתה קיימת כבר מקום המדינה.

מרבית הציבור החרדי-ספרדי, המיוצג בכנסת על ידי מפלגת ש"ס, מתחנך כיום במוסדות בעלי אוריינטציה חרדית-ליטאית, ומאמץ בהדרגה את אורח החיים והשקפת העולם הליטאית. יחד עם זאת, ניתן לראות בתוך החרדיות הספרדית מגוון גדול יותר, שנע בין חרדיות ליטאית נוקשה לחרדיות עממית רכה. באופן כללי, ניתן לראות בקרב המנהיגות הרבנית והפוליטית דמיון גדול יותר לחרדיות הליטאית, בעוד שבקרב כלל הציבור החרדי-ספרדי ניתן למצוא מאפיינים יותר עממיים ומסורתיים.

במשך שנים רבות העיתון המוביל בציבור זה היה "יום ליום", אולם בשנים האחרונות הקימה ש"ס את עיתון "הדרך".

לאור הדברים הללו, נראה שאצל הציבור החסידי ישנה חשיבות רבה לזהות מובחנת תרבותית, אצל הציבור הליטאי ישנה חשיבות רבה לזהות מובחנת אידיאולוגית, ובציבור הספרדי היבחנות זהותית היא דבר חדש יחסית.

החינוך החרדי - תמונת מצב

מהקמת המדינה, החינוך החרדי שמר על עצמאותו ועל נבדלותו מהחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, בשל רצונה של הקהילה החרדית לחנך את ילדיה על פי השקפת עולמה. מסמך זה איננו מתכוון לעסוק בסוגיה זו, מתוך כבוד לתפיסת עולם זו, אולם הוא מבקש להתייחס לחלוקה הפנימית בתוך החינוך החרדי, ולא תגר מגמה זו. החינוך החרדי בישראל נחלק מתחילת דרכו לשתי מערכות חינוך נפרדות ושונות לחלוטין, מערכת חינוך לבנים חרדים ומערכת חינוך לבנות חרדיות. מעבר לצורך של החרדים בהפרדה מוחלטת בין בנים לבנות, מדובר בשתי מערכות חינוך שונות לחלוטין, עם היסטוריה שונה, תכניות לימוד שונות ויעדים שונים.

מערכת החינוך של הבנים החרדים היא בעלת מסורת של אלפי שנים, מטרתה העיקרית היא להצמיח מתוכה תלמי-

² "החינוך האחיד" שהונהג בקום המדינה לילדי העולים מתימן, הוביל למשבר קואליציוני ולהקמת "ועדת פרומקין" ב-1950.

הייחודיות לאותה חצר חסידית, וכן בקבוצות שמרניות שרצו לצמצם עד למינימום את הלימודים הכלליים (המוכרים בכינוי "לימודי ליב"ה") ואת ההשפעה של תלמידים מבתי פתוחים יותר.

כיום, מרבית תלמידי התורה מיועדים לקהלי יעד מוגדרים -- לחסידים, לליטאים ולספרדים, וגם בתוך כל קבוצה ישנם מוסדות נפרדים לפי חסידות מסוימת, או לפי תת-קבוצה ליטאית ו/או ספרדית, כשהחלוקה לתת-קבוצה נגזרת בדרך על פי מוצא המשפחה, ועל פי רמת ההקפדה הדתית של המשפחה (משלח היד של ההורים, ההופעה החיצונית, רמת הפתיחות לעולם וכיו"ב).

על יסודי-בנים - ישיבה קטנה - מה"תלמוד תורה"
ממשיכים רוב מוחלט של הבנים החרדים ל"ישיבה קטנה", זהו מוסד תלת שנתי (כיתות ט'-י"א) המיועד ללימודי קודש בלבד מבוקר עד ערב. במרבית הישיבות הקטנות יש כיתה אחת בשכבה, ובמקצתן שתי כיתות בשכבה (נדיר מאוד למצוא שלוש כיתות בשכבה). גם הישיבות הקטנות מחולקות לפי קבוצות המוצא, ובדרך כלל הן מחולקות גם על פי הרמה הלימודית. בין הישיבות קיימת תחרות גדולה על התלמידים המצוינים מבחינה לימודית, ועל כן הן מעסיקות פעמים רבות "רשמים" שתפקידם לגייס בדרים שונות את התלמידים המצטיינים. כיום ישנן למעלה מ-300 "ישיבות קטנות" ובהן לומדים כ-30,000 תלמידים. לצד הישיבות הקטנות החרדיות, פועלות כעשרים "ישיבות טיכוניות" חרדיות, המשלבות בתוכן לימודים כלליים לצד לימודי הקודש, ומגישות את תלמידיהן לבגרות מלאה. בדרך כלל, מדובר במוסדות יקרים ואלטיסטיים, המיועדים לתלמידים מצטיינים ממשפחות במעמד כלכלי גבוה, שהוריהם משכילים ובעלי מקצועות חופשיים. שיעורי הנשירה מ"הישיבות הקטנות" הם גבוהים מאוד. עבור התלמידים הנפלים מהישיבות ישנן מסגרות לימודיות שונות, חלקן שייכות לרשתות מקצועיות כדוגמת אורט, עמל, עתיד, אמ"ת ועוד. על פי רוב, הנושרים נמנים עם הפריפריה החברתית החרדית (קירוב, בעלי תשובה,

די חכמים ולהקנות לכל היתר בסיס תורני חיוני. לעומתה, מערכת החינוך של הבנות החרדיות³ היא יצירה מודרנית, שנועדה להקנות לבנות החרדיות כלים ומיומנויות נחוצות לתפקודה של אישה חרדית בת ימינו, הן כאשה וכאם בתוך הבית והמשפחה והן בעולם העבודה המודרני שבחוץ. בכל אופן, נראה שהחלוקה המגדרית מגן הילדים ולאורך כל הדרך, איננה אמורה או עשויה להשתנות. בשנים הראשונות של החינוך החרדי בישראל, למדו והתחנכו במוסדות החינוך אלו לצד אלו תלמידים מכל החוגים, הזרמים והעדות: חסידים, ליטאים וספרדים. עם השנים, נפרדו המוסדות והתחלקו לפי חוגים, זרמים ועדות. כיום אנו עדים לחלוקה בלתי פוסקת של מוסדות החינוך השונים לקבוצות ותת-קבוצות. התופעה הזו קיימת הן בחינוך הבנים והן בחינוך הבנות, אולם יש הבדלים מסוימים בין חינוך הבנים לחינוך הבנות, ובין המוסדות המיועדים לשכבות גיל שונות. לשם כך אתאר בקצרה את מסגרות החינוך השונות, ואת החלוקה המקורית בלתי בהן.

יסודי-בנים - תלמוד תורה/ חידור - בתי הספר היסודיים לבנים חרדים מיועדים לכיתות א'-ח' (בחלקם הגדול יש גם כיתות גן), ובדרך כלל יש בהם עד שלוש כיתות בשכבה. בעבר הרחוק היו מרבית בתי הספר בבעלות "החינוך העצמאי" (רשת חינוכית שהוקמה על ידי "אגודת ישראל") ולמדו בהם תלמידים מכל החוגים והעדות, אולם עם השנים נפתחו יותר בתי ספר פרטיים. חלקם הוגדרו כ"מוכר שאינו רשמי" וחלקם כמוסדות "פטור", ועם הקמת ש"ס הוקמה גם רשת "מעייני החינוך התורני". נראה שהחלוקה למוסדות נפרדים החלה בעיקר בחצרות חסידיות שרצו לחנך את הבנים של החסידות במוסד שיקנה להם את המאפיינים התרבותיים ואת התפיסות

³ בית ספר "בית יעקב" הראשון לבנות חרדיות הוקם בקראקוב בשנת תרע"ט/

הרמה הלימודית של התלמידות. התחרות בין התיכונים על מעמדם ויוקרתם גורמת להקשחה של משוכות המיון והסינון, ולכן תהליך הקבלה לתיכון/סמינר בעל שם טוב עשוי להימשך חודשים ארוכים.

מערכת החינוך של הבנים החרדים היא סרגטיבית באופן מרבי לאורך כל שנות הלימוד, כאשר כל קבוצה ותת-קבוצה לומדת בנפרד במוסדות חינוך משלה כבר בבית הספר היסודי, ובחינוך העל-יסודי מתקיימת הפרדה נוספת על בסיס יכולות לימודיות. אצל הבנות החרדיות המצב שונה מעט, כאשר ניתן למצוא בחינוך היסודי רמה גבוהה של אינטגרציה, אולם בחינוך העל-יסודי המגמה משתנית לכיוון יותר סרגטיבי.

השלכות

לסרגציה הפנימית בחינוך החרדי יש כמה השלכות, שחשוב לתת עליהן את הדעת.

אובדן האחוה - החלוקה הפנימית של הציבור החרדי לקבוצות ולתתי קבוצות באה, כאמור, לידי ביטוי מוחשי במוסדות החינוך. התוצאה הישירה של חלוקה זו היא שבמקרים רבים נער חרדי או נערה חרדית אינם מכירים לא רק את החילוני או הדתי-לאומי, אלא אפילו את החרדי השונה מהם. החסיד איננו מכיר את הליטאי, והאשכנזי איננו מכיר את הספרדי ולהפך. ההפרדה לא מסתיימת במוסדות החינוך, היא מתקיימת במקומות רבים גם בסביבת המגורים, ולעיתים גם במקומות העבודה. הצעירים החרדים אינם משרתים בצה"ל וממילא אינם נפגשים עם יתר החברה, ומרביתם נישאים באמצעות "שידוך" שנעשה בתוך קבוצת ההשתייכות שלהם. כך הופך הציבור החרדי עצמו לשבטים רבים, שאינם מכירים זה את זה, ותחושת האחוה והסולידריות ביניהם נחלשת ככל שמגמת הפיצול נמשכת. כמובן שהדבר מחמיר כשמסיבות כאלו ואחרות (מחלוקות פוליטיות או תחרות על משאבים וכיו"ב) נוצרים מתחים ויריבויות בין הקבוצות השונות. נראה אפוא

עולים, ספרדים, משפחות רווחה, תלמידים עם לקויות למידה ובעיות התנהגות).

ישיבה גדולה - בסיום ה"ישיבה [ה]קטנה" ממשיכים מרבית הנערים החרדים ללמוד ב"ישיבה גדולה", בה לרוב מדים התלמידים תורה לאורך היום והלילה עד חתונתם. הישיבות הגדולות מכילות מאות או אלפי תלמידים, ויש בהן עשרות רבות או מאות תלמידים בשכבה. גם הישיבות הגדולות מחולקות לפי קבוצות השתייכות, כשהחסידיים ברובם נישאים בגיל צעיר מאוד (18-19), בעוד הליטאים והספרדים מתאחרים בעוד כמה שנים (גילאי 21-23). יסודי-בנות - "בית יעקב" - רוב בתי הספר לבנות חרדיות משתייכים לרשת "החינוך העצמאי", והם מפוזרים בכל השכונות בריכוזים החרדיים, ומיועדים לבנות השכונה. בתי הספר מונים כיתות מא' עד ח', ובדרך כלל מספר כיתות בכל שכבה, כשבשכונות חרדיות צעירות יכולות להיות מספר רב של כיתות בכל שכבה. במשך שנים רבות למדו על ספסל הלימודים של "בית יעקב" כל הבנות החרדיות מכל החוגים והעדות, אולם עם השנים הוקמו גם בתי ספר נפרדים לבנות חסידיות ו/או לבנות ספרדיות. עדיין, רמת ההטרוגניות בחינוך היסודי של הבנות החרדיות גבוהה בהרבה מזו שאצל הבנים החרדים. על-יסודי בנות - תיכון/סמינר - בסיום בית הספר היסודי ממשיכות הבנות החרדיות ל"סמינר", זהו שם כולל לתיכונים החרדיים לבנות, שבחלקם הגדול הם מוסדות ששנתיים (כיתות ט'-י"ד), כשהשנתיים האחרונות (י"ג-י"ד) מיועדות ללימודי הוראה ו/או רכישת מקצוע אחר. אלו הם מוסדות על-שכונתיים, שנערות חרדיות מכל רחבי העיר מגיעות אליהם. בחלק מהתיכונים החרדיים התלמידות דות ניגשות לבחינות בגרות, וברובם הן ניגשות לבחינות חיצוניות של מכון סאלד.

בתיכונים החרדיים לבנות מקובלת יותר חלוקה לפי מוצא, לפי השתייכות חברתית ולפי רמה דתית של המשפחה ו/או של התלמידה. הדירוג של התיכונים נקבע בדרך כלל על פי האוכלוסיות שבאות בשעריהם וכן על פי

שהמפלגות החרדיות הן הדבר העיקרי שעדיין מחבר כיום בין החלקים השונים של הציבור החרדי.

מוסדות קטנים - הרצון להקים מוסדות הומוגניים המיועדים רק לתלמידים בעלי רקע דומה, הביא לכך שחלק גדול מהמוסדות לבנים חרדים (וגם חלק מהמוסדות לבנות) הם קטנים מאוד, ברבים מהם יש רק כיתה אחת בשכבה וגם הכיתה הזו עשויה למנות מספר קטן של תלמידים. גודל המוסד משפיע על רמת הצוות ופוגע באיכות ההוראה. אמנם, למוסד קטן ולכיתות קטנות עשוי להיות יתרון מבחינת היחס האישי הניתן לתלמיד, אבל יחד עם זאת הדבר מקשה על הקיום הכלכלי של המוסדות, ובמקרים רבים גם מצמצם באופן משמעותי את המענים החינוכיים, הלימודיים, הטיפוליים והמקצועיים הניתנים בהם לתלמידים.

רבים ממנהלי המוסדות נמצאים במאבק הישרדות כלכלי תמידי, משום שהתקציבים ממוסד החינוך לא מספיקים לניהול השוטף, וגם תשלומי ההורים אינם משלימים את החסר, והם נזקקים לגיוס תרומות להחזקת המוסד. היכולת לגבות תשלומי הורים גבוהים ולגייס כספים לטובת המוסד, משתנה מקבוצה לקבוצה. ככל שמדובר בקהילה גדולה, מבוססת וחזקה יותר, כך גם איכות ההוראה עשויה להיות טובה יותר. פעמים רבות נוצרת הלנת שכר של הצוות החינוכי, והמוסד לא מצליח להעניק לתלמידיו דבר מעבר להוראה הבסיסית, ובודאי לא לספק מענה לתלמידים עם צרכים מורכבים יותר.

אפליה - החלוקה של המוסדות לקהלי יעד שונים, מביאה לטענות רבות ביחס לאפליה בקבלה למוסדות. האפליה מתחילה בדרך כלל עם הקמת המוסד השני באזור, שכן כל עוד ישנו מוסד אחד בלבד הוא מקבל את כל הפונים אליו. המוסד החדש מנסה אפוא לבנות את המוניטין שלו על מיון וסינון של התלמידים, ובכך גורם גם למוסד הוותיק להיכנס לתחרות על מנת לשמור אצלו תלמידים חזקים. הטענה העיקרית לאפליה נשמעת לאורך שנים מהציבור החרדי הספרדי, לפיו מוסדות החינוך, הנשלטים ברובם

הגדול על ידי הנהלה וצוות חינוכי אשכנזי, דוחקים את רגליהם באופנים שונים ומשונים. בנוסף לציבור הספרדי בכללותו, מורגשת האפליה בקרב האוכלוסיות החלשות בקהילה החרדית. אבקש להתייחס כאן בהרחבה לשלוש קבוצות מוחלשות.

בעלי תשובה - במהלך 40 השנים האחרונות פעלה בישראל "תנועת התשובה" שהביאה עשרות אלפי בעלי תשובה שהחליטו לאמץ לעצמם אורח חיים חרדי ולהשתלב בקהילה החרדית, אולם ברוב המקרים מדובר באתגר קשה ומורכב. בעלי התשובה התקשו מאוד להכניס את ילדיהם למוסדות החינוך החרדים, ופעמים רבות ילדיהם לא הצליחו להתמיד בהם. הקושי נעשה גדול שבעתיים במוסדות הומוגניים, היות שבעלי התשובה אינם משתייכים בדרך כלל לאף קבוצה חרדית מוגדרת.

עולים - במהלך השנים, עלו לישראל חרדים רבים מקהילות חרדיות בחו"ל, במערב אירופה ובצפון אמריקה, וניסו להשתלב בקהילה החרדית בישראל. בחלק גדול מהמקרים התגלה קושי גדול בהיטמעותם בקהילה החרדית בישראל, בשל פתיחות גדולה יותר של החרדים בחו"ל, ובשל כך רבים מילדיהם התקשו להתקבל למוסדות החינוך החרדיים בישראל, ובעיקר להסתגל לדרך החינוכית המקובלת בהם. גם בהקשר הזה, הבעיה מחריפה ככל שמדובר במוסדות חינוך הומוגניים יותר.

"חרדים חדשים" - בעשור האחרון, עם הגידול בשיעור רי התעסוקה בקרב גברים חרדים, במספר הסטודנטים החרדים, בגיוס חרדים לצה"ל ולשירות אזרחי, ובחשיפה של חרדים לאינטרנט, אנו עדים להתרחבות התופעה של חרדים שאינם תואמים לחלוטין לקודים התרבותיים המקובלים בקהילה החרדית. תופעה זו זכתה להתייחסות רבה במחקרים, מאמרים, כתבות וכיו"ב, ולשלל שמות וכינויים. ילדי המשפחות הללו מתקשים פעמים רבות להתקבל למוסדות החינוך החרדיים, בשל העמימות של הגדרתם החברתית. שוב, כמובן שהקושי להתקבל רב יותר במוסדות הומוגניים מבחינה חברתית.

השתלבותם העתידית בעולם העבודה. מסמך זה נכתב, כאמור, במטרה להפנות את תשומת הלב הציבורית לפיצול של מוסדות החינוך החרדיים מבחינת קהל היעד שלהם, ולהשלכות חברתיות המשמעותיות שיש לחלוקה זו. הפיצול התאפשר עד היום כמעט ללא התערבות של משרד החינוך, שנראה שטרם גיבש מדיניות ברורה בנושא, אם בשל חוסר עניין או משום סברה שמדובר בגזרת גורל שלא ניתן למנוע אותה.⁶ אולם נראה שהקמת מוסדות חינוך "ממלכתי-חרדי" לפני שש שנים, הראתה שיש מקום גם למגמה הפוכה, של מוסדות אינטגרטיביים המשלבים את כלל החוגים והעדות בקהילה החרדית.⁷

ממלכתי-חרדי (ממ"ח) - מאז קום המדינה הוגדרו כל מוסדות החינוך החרדי כ"זרם עצמאי" שאינו בבעלות המדינה. המוסדות כולם היו בבעלות פרטית, והמדינה העבירה תקציב למוסדות על פי רמת הפיקוח. בהסדר זה ישנן שלוש רמות תקצוב:

1. הרשתות ("החינוך העצמאי" ו"מעייני החינוך התורני") בשיעור של 100%.
2. מוכר שאינו רשמי (מוכש"ר) בשיעור של 75%.
3. "פטור" בשיעור של 55%. רמת הפיקוח והמחויבות לכללים שונים משתנה על פי רמת התקצוב.

שר החינוך הרב שי פירון (שכיהן בתקופה שבין מרץ 2013 לדצמבר 2014), יזם לראשונה הקמת מוסדות חינוך חרדיים בבעלות המדינה, שבהם ההנהלה וצוות המורים הם עובדי מדינה כמו בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי, והם מחויבים לתכנית הלימודים הרגילה ולכללים וההנחיות הרגילים. הקמת המוסדות הללו נתקלה בהתנגדות גדולה בקהילה החרדית, אבל בפועל קיימים כיום כמה עשרות

בפועל, תהליך הקבלה למוסדות החינוך החרדיים בכל הגילאים, עשוי להיות תהליך ארוך ומייגע עבור ההורים וילדיהם, גם כשמדובר במשפחות אשכנזיות ישראליות ותיקות מ"הזרם המרכזי" החרדי, ובוודאי כשמדובר במ"קרה מורכב או במשפחה שאיננה מ"הזרם המרכזי". בשנים האחרונות, הנושא עולה פעמים רבות לסדר היום הציבורי, כשמדי שנה מאות או אלפי משפחות עוברות מסע ייסורים קשה בניסיון להכניס את ילדיהם למוסד חינוכי כזה או אחר. פעמים רבות נותרו בנות⁴ בבתיהן בתחילת שנת הלימודים, ובמקרים בודדים נודע על מקרים קיצוניים של הורים שלא יכלו לשאת את הסבל ואת ההשפלה.⁵ בכל אופן, גם כשהתלמידים מתקבלים בסופו של דבר למוסד חינוכי, מדובר לעיתים רבות בעלבון ותחושת נידוי שמלווים את ההורים ואת הילדים למשך עשרות שנים.

אחד הפעילים הבולטים בתחום זה הוא עו"ד יואב ללום, מייסד עמותת "נוער כהלכה", שהוקמה במטרה לטפל בסוגיית האפליה בקבלה למוסדות חינוך. ללום התפרסם בעיקר בפרשת "בג"צ עמנואל" בשנת תשס"ז/2007. נושא האפליה בקבלה למוסדות החינוך החרדיים הגיע לדו"חות מבקר המדינה, אולם נראה שפתרון לבעיה קשה זו עוד רחוק.

סיכום והצעה

הסוגיה המוכרת ביותר לציבור הישראלי בנוגע לחינוך החרדי נוגעת לתוכנית הלימודים, ובעיקר להיעדר לימודי ליב"ה (בעיקר אנגלית ומתמטיקה) בחינוך הבנים החרדים (בפרט בגיל תיכון), ולהשלכות של תופעה זו על

⁶ עו"ד יואב ללום מאמין שניתן לפתור את הנושא בכך שהתיכונים לבנות חרדיות יוגדרו כאזוריים. הוא הצליח להשיג פסיקה של בית משפט בעיר אלעד המחייבת יישום אזורי. אני סבור שיש לבחון אם הפתרון הזה מעשי וישים באופן גורף.

⁷ המונח "ממלכתי-חרדי" מתייחס לבתי ספר יסודיים, אבל נראה שניתן להמשיך את המגמה גם במוסדות העל-יסודיים.

⁴ הבעיה אצל הבנות החרדיות חמורה יותר מאשר אצל הבנים החרדים, והנקודה הזו דורשת הרחבה מעבר לגבולות המסמך הנוכחי.

⁵ התפרסמו מקרים על הורים שנפטרו או ששמו קץ לחייהם בעקבות כך. ראו לדוגמה <https://news.walla.co.il/item/2886765>. בנוסף, בסרט "הבלתי רשמיים" על הקמת תנועת ש"ס ישנה סצנה שממחישה היטב את העניין.

לקדם דרך מוסדות חינוך אינטגרטיביים. לשם כך, נדרש שיתוף פעולה של אנשי חינוך חרדים עם המגזר הציבורי ועם המגזר השלישי, ונדרשת העמקה בסוגיות המיוחדות הכרוכות באתגר זה, ובכללן עיסוק משמעותי בשאלות של זהות ושייכות. במצב הנוכחי בו יש חוסר באחווה בתוך העולם החרדי, הדבר משליך על חוסר באחווה בין החרדים לכלל החברה הישראלית. ככל שתתחזק האחווה בתוך הקהילה החרדית עצמה, כך יש סיכוי לחיזוק האחווה גם עם יתר החברה הישראלית.

של מוסדות כאלו.⁸ מוסדות הממ"ח מונים שיעור גבוה של "חרדים חדשים", ולומדים בהם תלמידים מכל הציבור החרדי, ללא שום הבדל לפי השתייכות חברתית, מוצא, עיסוק ההורים וכיו"ב. נראה אפוא ש"החרדים החדשים" יכולים להוביל את המגמה הזו של אינטגרציה פנים-חרדית, באמצעות הקמתם של מוסדות "ממלכתיים חרדיים" איכותיים ומצוינים, שאינם מתייחסים למוצאו וליכולותיו של התלמיד, ומעניקים לו את המיטב מבחינה חינוכית, פדגוגית, לימודית וטיפולית. מוסדות אלו יוכלו להוות מודל שונה ממגמת הסגרציה שתוארה כאן בהרחבה, ולהציע להורים החרדים מסלול איכותי, שבו ילדיהם יכירו את המגוון החרדי ויזכו בו לחינוך מיטבי.

אני מאמין שבדרך זו נוכל לצמצם או ליתר את בעיית האפליה, מפני שההורים יעדיפו לשלוח את ילדיהם למוסדות איכותיים שאינם מבדילים בין דם לדם. הניסיונות לפתור את בעיית האפליה באמצעות עתירות לבתי משפט, או באמצעות עצירת תקציבים, הם בהחלט ראויים ומוצדקים, אך נראה שאינם יעילים מספיק. סיפור עלייתה והתפתחותה של הקהילה החרדית לאורך שנים, טמון ביכולתה ליצור זהות ברורה ומוגדרת מבחינה חברתית ואידיאולוגית, וכמדומני שזהו גם הגורם המרכזי לסגרציה במוסדות החינוך. אולם נראה שגם חלק מהמשבר הפוקד כיום את שורות הקהילה החרדית, נובע דווקא מהאכזבה של רבים וטובים בתוך הקהילה החרדית מהחלוקות החדות הללו ומהרצון לזהות פחות מובחנת ויותר מכילה.¹⁰ את האתגר הזה ניתן להבנתו

⁸ ראו "החינוך הממלכתי-חרדי: מהקמה להתבססות" המכון הישראלי לדמוקרטיה, <https://www.idi.org.il/media/11182/state-haredi-schools-a-new-education-option-for-the-ultra-orthodox.pdf>, 2018.

⁹ הרב יוסף שלום אלישיב ז"ל ממנהיגי הציבור החרדי הביע את הסכמתו לשרת החינוך דאז לימור לבנת לעצור תקציבים למוסד מפלה.

¹⁰ בהקשר זה, צירפתי בנספח קטע מדבריו של הרב חיים סבתו, מנאום שנשא בקבלת פרס שר החינוך לספרות.

נספח

"המשכתי בדרכי ובאחת הסמטאות המרוצפות באבני ירושלים עכבו את דרכי כמה אנשים. הילכתי ימינה והם אחרי, אמרתי, אשמאילה, והם אחרי, נכנסתי למשעול צר והם עומדים לנגדי. רגלי נלחצה לקיר. נבהלתי. לא ידעתי אנה אברח, עצרתי והבטתי בהם. פניהם מאיימות היו. ראיתי שאחריהם ניצבים שורות שורות של אנשים רבים וכולם מביטים בי. עמדתי במקומי. כמעט נדהם. הם קרבו אליי. אחד מהם אחז בשולי מעילי, התבונן לתוך עיני ושאל בקול: מי אתה? וכולם ענו כהד מאחוריו: מי אתה? מי אתה?
נקבתי בשמי ובחניכתי.
צחוק גדול צחק אותו האיש, ואחריו צחקו כולם בלעג.
- וכי סבור אתה ששמך אינו ידוע לנו? אבל מי אתה? חזר ושאל. מי אתה?
- עברי אנוכי, ואת אלוקי השמים אני ירא.
- מאין באת, ומה מעשיך?
- חאלב חדר הורת, קהיר עיר לידתי, בית מזמיל ערש גידולי. נפאח נצרפה אמונתי.
- לא, לא, הם משיבים, את זאת קראנו מכבר. אבל מי אתה?
- וכי אינכם יודעים מי אני? ומה פנימי נפשי? והלוא תשעה ספרים כתבתי, חמשה ספרי מעשים, וארבעה ספרים של דברי תורה, ובכולם לא כתבתי אלא על עצמי, קראו בהם ודעו מי אני ומה נבוכי חיי.
- כבר קראנו, הם משיבים, כבר קראנו. ומכל עברים ממשיכים וצועקים: מי אתה אדוני הסופר, מי אתה?
- לא ידעתי מה הם מבקשים ממני עד שצעק אחד עלי: מי אתה? הלנו אתה אם לצרינו?
- חרדי אתה או ציוני? קבוצת אנשים צועקת מימיני, חרדי או ציוני, חרדי או ציוני?
מי אתה, חובש בית המדרש או סופר? למי אתה כותב, לשומרי מצוות או לגלויי ראש? למתנחלים או לאנשי השומר הצעיר?

הבטתי בהם בתמיהה, והם חוזרים ושואלים הלנו אתה אם לצרינו, ימני או שמאלני? חייב אתה לומר!
העזתי והשבתי לו: איני חייב כלום לאיש. מעולם לא הייתי חייב. אדם פשוט אני.
- אתה חייב. אתה חייב. איש ציבור אתה, סופר, ופרס נתנו לך, ועליך לגלות עצמך לפנינו. למי אתה חבר?
- חבר אני לכל אשר יראוך, השבתי בבושת פנים.
צחוק גדול עלה סביבותיי. מי אתה? מאיזה מגזר? מאיזה מגזר?
- העולם אומרים עלי שלשוני לשון הדורות, ובן בית אני בלשון הקודש, ודאי מפריזים הם הרבה. אבל מעט לשון עברית אני מכיר. פשפשתי בזיכרונותי ולא מצאתי מלה זו. מגזר. לא בתורה, ולא בנביאים, ולא בכתובים, ולא בדברי חכמים ראשונים, ולא בדברי חכמים אחרונים, ולא בפיוטי התפילה, ולא בספרי דרוש ולא בתורת המקובלים יושבי בסתר.
מגזר, מה הוא מגזר? שמא ממשל שלמה שאמר גזורו? עוד זה מדבר וזה בא אדם נמוך, בטנו דבוקה לקרקע, הוא אמה וכובעו אמה, ובידו שידה ולה מוכני נשמטת, וכולה עשויה מגרות מגרות, ובידו אמת המידה והוא בא למוד אותי בה לאורכי ולרוחבי.
- מה אתה עושה, שאלתי?
הביט בי האיש ואמר: אני בעל המגרות, וכל אדם בעולם חייב אני למוד אותו ולהכניסו למגרה כפי מידתו. עלי לכווצו, לקפל, ולמעטו עד שייכנס למגרה שהוא חפץ בה, והיא מתאימה לו. אין מי שישמט מידו. מדדני על כרחי וניסה לקפלני למגירה אחת ולא עלתה בידו, ניסה באחרת ולא עלתה בידו, וכן בשלישית וכן כולן. נתייגע, זיעה מי-לאה אותו ואמר, מה הוא זה שלפנינו? בעל המגרות אני. ומעולם לא היה לי מי שלא נכנס למגרה. ואז אמר: חייב אני לקצץ ידיו ורגליו כדי שייכנס.
נמלטתי מידו, נחפזתי ובאתי לכאן.
(הרב חיים סבתו)